

K Statistiki Jevrejstva Kraljevine S. H. S.

I. Bitolj.

Statistika. Godine 1910 t. j. skoro zadnje vreme otomanske vladavine, bilo je Jevreja u Bitolju 7,000 sedam hiljada stanovnika (duša). Danas Bitolj broji svega polovinu toga broja Židova. Baš 1910. godine počinje emigracija za Severnu Ameriku (New-York najviše, zatim Rochester, Indianapolis). Ta je emigracija dugo godina bila mnogo živahna. i dandanas postoji čežnja za odlazak, ali se ta čežnja ne da ostvariti zbog postojeće zabrane useljenja, od strane Sjedinjenih Državnih Vlasti (Američka Država). Danas ima u Sjed. Državama oko 4,000 duša Jevreja iz Bitolja.

Južna Amerika. U Republici Chile većinom u gradu Temuco (čitaj Temuko) ima oko 2,000 Jevreja iseljenika iz Bitolja.

Razlog iseljenja u gore navedenim krajevima je uvek bio slabo materijalno stanje tih ljudi.

Palestina. Ne postoji u celoj velikoj Jugoslaviji jevr. zajednica, čiji članovi bi imali ozbiljniju čežnju za odlazak u Palestinu, negoli u Bitolju. U Jerusalemu živi danas priličan broj porodica iz Bitolja. Međutim, valja napomenuti, da se je veći broj već pre rata tamo naselio. Danas ne postoji više ta čežnja (odnosno namera) zato što su Jevreji razočarani zabranom mandatarne vlasti, te zato što su ti Jevreji, mahom srednjeg staleža i siromasi, koje baš te naredbe pogađaju.

Razlog emigracije. Razlog emigracije i čežnje za Palestinu, nisu nikako materijalni, već religijozno nacionalni.

Materijalno stanje emigranata. Svuda je prilično dobar, naročito onih u Republici del Chile.

Kulturni nivo. Kulturni nivo bitoljskih Jevreja nije sjan, ali ipak ne zaostaje od nivoa drugih nejevrejskih elemenata u Mačedoniji. Međutim, valja napomenuti, da ceo jevr. Bitolj, ne broji ni jednog advokata, lekara, upravitelja škole, i t. sl. Maleni broj tih koji se zanimaju liberalnim profesijama, jesu strani Jevreji. Možda i ima sasvim neznatnog broja liberal. profesionalaca Bitoljčana, ali oni su školovani i ostali definitivno u inostranstvu. Kod emigranata također nije kulturni nivo napredovao osim u Chile, gde se mladež mogla prilagoditi i poprimiti tu kulturu, pomoću španjolskog jezika. U Chile dakle uskoro će biti relativno velik broj inženjera, lekara, advokata rodnom iz Bitolja.

Razlog što su u New-Yorku ti emigranti ostali na niskom kulturnom nivou, jest taj, što nisu došli u permanentan dodir sa tamošnjim Jevrejstvom, već su ostali u posebnim kvartovima i osnivali posebne opštine i sinagoge. Samo se u zadnje vreme primećuje, da je mladež rešila pohađati i više škole, te će biti skoro nekoliko njih koji će se baviti liberalnim profesijama.

Cijonizam. Celokupno Bitoljsko Jevrejstvo je cijonistički orijentisan. U Chile se ima našim emigrantima zahvaliti, što su osnivali cijonistička društva i razne verske i kulturne ustanove.

Solun/Skoplje. Za vreme rata, mnogi su se naselili u tim opštinama.

Rat. Rat je mnogo štete nanelo jevr. zajednici. Celi su kvartovi bombardirani, škole i sinagoge su izgorele, narod je bežao svuda i veliki je broj izumro od bombardovanja i raznih bolesti, koje su se pojavile za vreme rata u Bitolju, gde je bio centar vojnih operacija.

Izdanja/listovi. Nikada nije Bit. Jevr. Zajednica bila kadra da izdaje koji list, spomenicu, i t. d. Narod malo čita štampu. Religija je još dobro zanimanje za stariju generaciju, kehilot i ješivot su ipak pune sveta. Subotom i praznikom se ne radi, uprkos toga što moramo zatvarati radnje na nejevr. praznicima i nedeljom.

Materijalno stanje. Osim malenog broja porodica, većina živi iz dana u dan. Većina se bavi trgovinom, ima i relativno veliki broj nosača.

Znamenitosti. Znamenite ličnosti nije ovde nikada ni bilo. Tipično je ipak ova zajednica po tome, što je nošnja različita od nošnja severnih jevr. zajednica Jugoslavije: starci nose anteriju i fes, ostavljaju bradu, žene nose mahom na glavi, niz dukata. Mnoge se siromašne žene bave čišćenjem i prodajom očišćenog LEN-a (francusku: du lin, du chanvre).

Opstanak opštine. Cela je opština sefardska, što znači da su svi ovde došli iz Španije, god. 1492. Međutim, postoji verzija po kojoj je ovde i ranije postojala jevrejska opština, škole, sinagoge, znameniti (po tadanjem kursu znameniti) Rabini. Ta je opština bila t. zv. grčka, jer da su tadanji Jevreji čak i govorili kući grčki. Pretpostavlja se da je cela opština docnije poprimila španski jezik (t. j. i grčka je poprimila španski jezik) ali da je Španjolska nošnja sa pelerinom nestala i ostavila mesto kaftanu i anteriji. Sinagoge ima četiri; bilo ih je osam pre rata, ali su izgorele odnosno bombardovane 1917. god. Jedna je glavna sinagoga izgorela: KAHAL KADOŠ «PORTUGAL» a jedna glavna je ipak ostala nedirnutu od granata: KAHAL KADOŠ «ARAGON». Danas se malo po malo menja lik ove zajednce: omladina pohađa srpske škole i oblači se modernom nošnjom.

Hebrejski jezik. Priličan broj omladinaca, naročito nižeg staleža uči hebrejski govoriti. Iz cele Jugoslavije, jedino Bitolj angažuje permanentno palestinske učitelje i ganatot. Cela starija

generacija zna prevadati tana h na španjolskom, ali modernim hebrejskim jezikom ne govori lako jer nije izvežbana.

Škole. Pre rata, t. j. za vreme otomanske vladavine, osim osnovnih čisto-jevrejskih škola, postojao je lycee, odnosno Ecole de l' Alliance Israélite Universelle, gde je omladina ipak primila tada relativno dobru obuku. Izvestan broj mladića je 1908. god. upućena u Mikve-Yisrael (Palestina) i u Tuniziji, u poljoprivrednim školama Alliance, ali svi su docnije postali trgovci u inostranstvu, osim jednog, koji radi kao prost poljoprivredni radnik u Jaffi (Palestina).

Danas imamo samo osnovnu školu čisto-jevrejsku, pod upravom srpskog upravitelja. Imamo Gan-Yeladim, a ostatak omladine, pohađa mnogobrojne srpske osnovne škole, Gimnaziju, trg. školu.

Ustanove. Osim bogoštovne opštine, ima veliki broj: Hevra Kadiša (za uređenje potreba prilikom smrti) ima dva: Hevra Gedola i Ketana. «Ozer Dalim» koji izdaje lekove i plaća lekara siromašnim bolesnicima. «Matanot Laevyonim» koji hrani 150 siromašnih đaka osnovne škole. «Malbiš Arumim» koji daje odelo siromašnim đacima. «Atehiya» kao organizacija omladine, cijonistički orijentisana, koja vodi sve cijonističke agende u Bitolju, te ima športsku, devojačku, kulturnu i pevačku sekciju. Njen odbor je istovremeno komisija za Keren Kayemet i za šekel itd.

Odnosi sa državom. Sa Turcima kao i sa srpskom drž. upravom nije došlo nikada do nikakvog sukoba. Možda je glavni razlog tome, što je ova zajednica siromašna, povučena, skromna i mirna. Isto sa drugim elementima žive Židovi u dobrim odnosima. Theoretski antisemitizam ipak postoji, ali nije se nikad što opasno pojavilo u tom smislu.

Okolina. Niko se u Bitolju ne seća dali su postojale jevrejske zajednice u okolini Bitolja. Međutim, pojedini pisci su mišljenja (Slang, Jevreji u Beogradu) da su mnogo stoleća ranije postojale jevr. opštine, rabini itd. u okolini, i to u Resan Ohrid, Struga. U Albaniji, koji je kraj blizu Bitolja, a čije su varoši pre rata zavisile u svakom pogledu (političkom, ekonomskom) od Bitolja, nema apsolutno nigde Jevreji. Međutim, mnogi jevreji Bitolja, koji su često bili u Elbasan izjavljuju da se tamo neki kraj dandanas naziva: Yahudi Mahalessi (turski: jevrejska ulica). Detaljne podatke o tome nezna niko.

Leon Kamhi.

II. Bjelovar.

Grad Bjelovar broji danas nekih 450 jevrejskih duša pri ukupnom stanovništvu od 9950 duša. Stanovnici predašnjih decenija, pa i danas još, većinom su Hrvati, a od česti Srbi i Jevreji. Njihov broj iznosio je pre 10 godina nekih 8000, a broj jevrejskih duša nije se bitno izmenio. Prvi Jevreji naselili su se u Bjelovaru oko 1872. godine. Općina je potvrđena od vlasti

1879. Njezini su osnivači: Jaques Fleischmann, Emanuel Eben-spanger, Albert Liebermann, Josip Liebermann, Bernhard Moses, J. Blühweiss, Natan Weiss, Mavro Pollak, Natan Steiner, Makso Storch, Josip Singer i Vilim Weisz.

Većina ovdašnjih Jevreja jesu trgovci i industrijalci.

Od fabrika odnosno industrija napominjemo:

Jedna keksfabrika (D. Wolf stariji), jedno veliko slagalište poljoprivrednih mašina (Lauš i dr. d. d.), više ciglana (Vilim Lauš, Emil Berger i sin, Julio Lauš), jedna sapunara (Singer i Altmann) jedna fabrika gamašna (Marko Hoffmann).

Važniji momenti iz istorije:

Godine 1882. sagrađen je prvi hram pod prvim predstojnikom općine Jaquesom Fleischmannom (1917. kao ruševina je porušen). Pod predsjedništvom dra Jaša Hrzića sagrađen je od 1913. do 1917. drugi hram, koji je 1917. osvetio nadrabin G. D. Tauber, i nadrabin Dr. H. E. Kaufmann iz Virovitice. Tauber otpravljao je rabinsko zvanje kroz 35 godina u Bjelovaru. Novi hram (Južnonemačka moderna) jedna je od na jlepših građevina grada vrlo je prostran, sa modernim nameštajem, i gasnim osvetljenjem.

Prof. Rudolf Schey.

III. Đakovo.

Po svoj prilici, prvi Jevreji naselili su se ovde tek 1848. godine. Bogoštovna općina osnovana je 1852. godine pod imenom «Kultus-Verein». Danas broji općina 400 duša prema 8000 stanovnika ovog trgovišta. Hevra-Kadiša osnovana 1861. godine i to pod patronatom episkopa Josifa Juraja Štrossmayera, pa je kroz mnogo godina, po njegovu pristanku, nosila naziv: «Brüderschaft Josefs». Originalna posveta Štrossmayeru vidi se na prvoj strani zapisnika. Vladika dr. Antun Akšamović je počasni član Hevre-Kadiše, a posveta njemu nalazi se u istom zapisniku. Još je značajno, da je Jevrejsko Žensko Drštvo osnovano 1912., a Jevrejsko Kulturno Društvo 1923. godine.

Talmudske izreke.

Zao jezik se poređuje sa strelom. Zašto? Potrgne li neko mač, da ubije drugoga, a ovaj ga umoli za milost, ubica će se pokajati i vratiće mač u korice. Ali strela, kad je odapeta, leti dalje i neće se vratiti natrag, sve ako se i želi.

*

Čovek neko prede skoči u užarenu peć, no što će nekoga javno osramotiti.